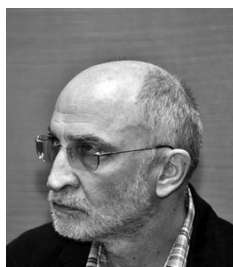

ДОЗНАКЕ: ИЗМЕЂУ ПОТРОШЊЕ И АКУМУЛАЦИЈЕ

REMITTANCES: BETWEEN CONSUMPTION AND ACCUMULATION

Рајко М. Буквић, професор

САНУ, Географски институт „Јован Цвијић”
Кнез Михаилова 35, 11000 Београд
r.bukvic@mail.ru

Rajko M. Bukvić, Professor

SASA, Geographical Institute “Jovan Cvijić”
Knez Mihailova 35, 11000 Beograd
r.bukvic@mail.ru

САЖЕТАК

Кључне речи:

дознаке,
приватизација,
стране директне
инвестиције,
инострано
задуживање,
акумулација,
потрошња

У овом раду се разматрају дознаке као извор (иностраних) средстава који је и Србија, као и многе друге земље, пре свега земље у развоју, користила у претходним годинама. Указује се на величину и значај тих средстава у односу на друге изворе који су земљи били на располагању (приходи од приватизације, стране директне инвестиције, инострани кредити). За разлику од других средстава, дознаке у основи карактерише стабилност, тако да и у наредном периоду треба очекивати даљи, углавном несмањен прилив по том основу. То у значајној мери омогућује економској и развојној политици да рачуна с приливом ових средстава и да адекватним мерама стимулише штедњу и инвестиције, што би омогућило покретање развоја. Пошто до сада није разрађен механизам који би омогућавао продуктивно коришћење средстава од дознака, оне су углавном коришћене за потрошњу, као уосталом и други поменути извори. У наредном периоду управо је потребно разрадити механизме који ће омогућити да дознаке постану извор акумулације и тако допринесу обнови и развоју привреде Србије.

Раџ примљен:
9.3.2016.
Paper received:
3/9/2016

Раџ прихваћен:
31.3.2016.
Paper accepted:
3/13/2016

ABSTRACT**Key words:**

remittances,
privatization, foreign
direct investments,
foreign indebtedness,
accumulation,
consumption

This paper considers remittances as a source of (foreign) assets that Serbia has been using in the recent years, just like many other countries, predominantly underdeveloped ones. The volume and importance of these assets have been compared to other available sources (privatization revenues, foreign direct investments, foreign loans). In contrast to these other assets, remittances are characterized by stability. Therefore, a decrease in the inflow of remittances should not be expected in the near future. This makes it possible to establish measures for a productive use of these assets through economic and development policies, which would fuel the economic development of Serbia. Since a mechanism which would enable a productive use of these assets has not been set up so far, they have mostly been used for consumption. In the upcoming period it is necessary to establish mechanisms that would make it possible to transform the remittances into accumulation and in this way contribute to the recovery and development of the Serbian economy.

Увод

Многе земље, а пре свега неразвијене и земље у развоју, суочавају се, поред бројних других проблема, и с проблемом недостајућих средстава, којима би се могли решити многи економски, социјални и развојни проблеми. До таквих средстава оне долазе из разних, по правилу страних извора, најчешће и у највећем обиму из страних кредита. То, међутим, уз решавање одређених проблема доводи и до стварања других, првенствено до (повећаног) задуживања и свега што такво задуживање прати. Стога се пред те земље поставља проблем налажења и обезбеђивања алтернативних извора (иностраних) средстава.

Један од таквих извора, који у условима све веће покретљивости радне снаге добија на значају, представљају дознаке. Сагледавање места и значаја дознака у привредном систему и привредном развоју у Србији, међутим, до сада није привукло већу пажњу, као што је то био случај и с претходном Југославијом. То је, наравно, прилично изненађујуће, с обзиром на то да дознаке још од средине шездесетих година XX века представљају и апсолутно и релативно значајан прилив (страних) новчаних средстава, с реалним и (или) потенцијалним утицајима и на тражњу и на понуду у оквирима српске (и југословенске) привреде. Велико српско расејање широм света,

а посебно у развијеним земљама, слало је део својих новчаних примања у матицу, али током свих претходних деценија матица се није потрудила да поради на изградњи механизма којима ће та средства бити продуктивно употребљена. То се није десило ни када су, више стицајем одређених околности него свесном и промишљеном акцијом, укинута идеолошка („социјалистичка“) ограничења ангажовања тих средстава, премда је отворено питање колико су та ограничења и у претходном периоду била валидна, обухватна и делотворна. Отуда су нам (не само из тог периода) и остала упозорења у виду „мртвих капитала“ разбацаних широм земље, а понајвише у најмање развијеним, руралним срединама.

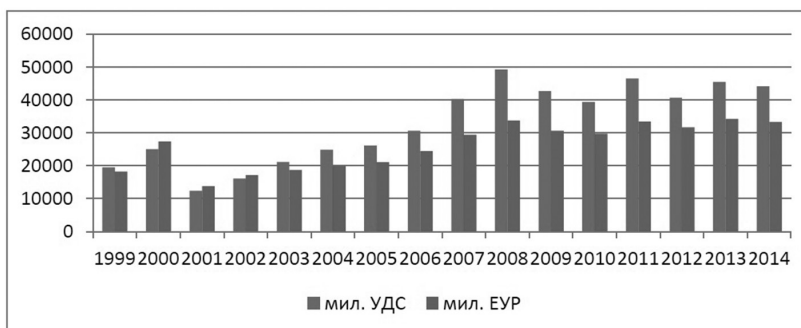
С друге стране, позната су искуства са „мисионарима“ који су у одређеним периодима посећивали наше расејање, с циљем да под изговором пружања помоћи земљи и њеном развоју омогуће новчана „улагања“ наших исељеника у разне „развојне“ пројекте у земљи. Та искуства значајно су урушила постојеће или потенцијално поверење у односима матица – расејање и учинила лошу услугу будућим пројектима институционалног ангажовања средстава расејања у земљи. Утолико су и могућности остваривања онога што се подвлачи у овом раду као једна од нужности у предстојећем периоду неизвесније и свакако умањене.

ДА ЛИ ЈЕ КАПИТАЛ БИО НЕДОСТАЈУЋИ ФАКТОР?

Једна од константи (економског) обрадовања које смо сви прошли и које се врло ретко и стидљиво доводи у питање јесте убеђење да је Србија (као и некадашња Југославија) богата земља. Зато се и одговор на постављено питање – Да ли је Србија богата или сиромашна земља? – најчешће подразумева. С покушајем да се тај одговор доведе у питање, многи се неће сагласити. Наводно, имамо обилна природна богатства (природне ресурсе), иако не и нафту, имамо обимну (и како кажу образовану, квалификовану и јефтину) радну снагу, имамо природну (урођену) умешност, снажљивост, врхунске научнике и инжењере (доказују се, додуше, највише у иностранству), као и цењене раднике (такође, више цењене у иностранству) итд.¹

Ако је све то тачно, јавља се логично питање – зашто нема адекватних резултата и зашто привреда (и не само привреда) Србије дуги низ година стагнира, па чак и назадује.² Да ли нам и шта то недостаје? Један од одговора на овакво питање, који се последњих година па чак и деценија отворено

или подразумевано истиче, јесте – капитал. Недостаје нам, наводно, капитал. Запитајмо се, међутим, колико у таквој констатацији има истине?

Извор: [2]

Слика 1. Грубо домаћи производ Србије³

Извор: [5]

Слика 2. Приходи од приватизације 2002–2012. (мил. евра)

Да бисмо добили одговор на овако постављено питање, погледајмо расположиве чињенице.⁴ С једне стране имамо понашање, пре свега, политичара (али и економиста): сви призивају стране инвеститоре, очекују да они донесу и уложе капитал и тако покрену привреду. Да би до тога дошло, обезбеђују им се (велике) субвенције – стимулације, по неколико хиљада евра на име једног радног места, и то чак и када нису у питању нова, већ практично постојећа радна места. При томе, углавном је реч о продаји постојећих предузећа, нова улагања – тзв. гринфилд инвестиције су мале и усмерене преваосходно у услуге, не у

1 Нека од ових схватања у последње време се доводе у питање, пре свега од стране економиста који се не налазе на линији преовлађујућих схватања. Тако, рецимо, на скупу на ком је овај аутор излагао свој рад о дознакама, Млађен Ковачевић је у свом реферату експлицитно истакао да „у Србији влада потпуно неоправдано веровање да она располаже квалитетном радном снагом”, наводећи неколико скорашњих примера који су за оне који то верују били „велико изненађење” [1].

2 У наредном излагању пажња ће бити усмерена на најновији период. Стагнација и ретроградни процеси у привреди Србије и Југославије започели су раније, па чак и пре процеса познатих под именом транзиција. У последњој деценији постојања бивше СФРЈ (1981–1990), привреда Србије забележила је у чак четири године негативне стопе раста, при чему је у 1990. друштвени производ (тада употребљавани макроагрегат) опао за читавих 7,7%. Међутим, и не рачунајући ту годину, укупна стопа раста 1989/1980 била је свега 0,6% годишње. Кретање бруто домаћег производа у периоду 1999–2012. приказано је на слици 1.

3 Овде и на даље сви статистички подаци за Србију дати су без Косова и Метохије.

4 Шири контекст величине и употребе иностраних извора средстава у постпетооктобарској Србији може се пронаћи у већем броју радова. Овај аутор се тиме бавио у [3] и [4].

производњу. Остварени приходи од приватизације приказани су на слици 2, при чему су одвојени приходи од продаје и приходи који представљају инвестиције.

Покушајмо да систематизујемо средства која је Србија користила током претходних година ради обезбеђивања одређених економских и социјалних циљева, међу којима је требало да се налази и економски развој. Приказаћемо те изворе и та средства у кратком прегледу који следи.

Први извор представљају поменути приходи од приватизације. Као што се види, највећи приходи остварени су у 2002. и посебно 2003. години. После тога, приватизација је успорена, да би од 2009. практично замрла. У целини, у посматраном периоду од приватизације је остварен приход од око 3,6 милијарди евра, од чега се готово трећина односи на 2003. годину.

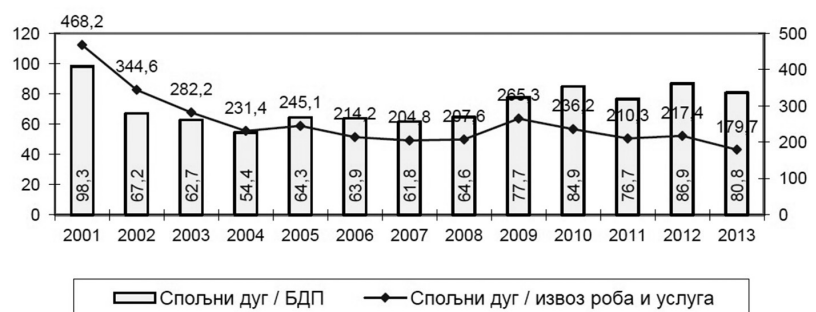
Табела 1. Висина задужености према критеријумима Светске банке

Показатељ	Задуженост		
	Висока	Средња	Ниска
Спољни дуг/БДП	> 80%	48%–80%	< 48%
Спољни дуг/извоз	> 220%	132%–220%	< 132%

Други извор који се користи су страни кредити. Земља јесте задужена (видети графикон 3, где су коришћени критеријуми задужености Светске банке, дати у табели 1). Да ли је задужена много или мало – о томе ће се говорити (или су већ говорили и писали други). Уосталом, задуженост у актуелним условима и није ништа необично – (пре) задужене су многе земље, при томе и многе од чланица Европске уније, почев од Грчке, Шпаније, Португала, балтичких земаља итд. Међутим, кључно питање и овде је не само колико је земља задужена, већ да ли су сви ти узети и потрошени инострани кредити покренули производњу, тј. за шта су коришћени и за шта се користе? Према наведеном извору Народне банке Србије, на дан 31. марта 2014. укупан спољни дуг Републике Србије био је 25.503,6 милиона евра, од тога је јавни сектор дуговао 12.974,9 а приватни

12.528,7. Ови подаци, као пресек дуга на одређени дан, наравно, не показују колико је током посматраног периода коришћено средстава из разних кредита. Треба имати у виду да је после октобарских промена 2000, пошто је крајем те године спољни дуг износио нешто мање од 11 милијарди долара, у два маха дошло до значајног отписа дуга Србије (тј. СР Југославије). Најпре је новембра 2001. Париски клуб држава поверилаца тадашњој СР Југославији отписао 66 одсто од 4,56 милијарди долара, колико је држава дуговала групи најбогатијих земаља, а затим је Лондонски клуб поверилаца, у коме су комерцијалне банке, 1. јула 2004. године отписао Србији 62 одсто дуга, односно око 1,6 милијарди евра.

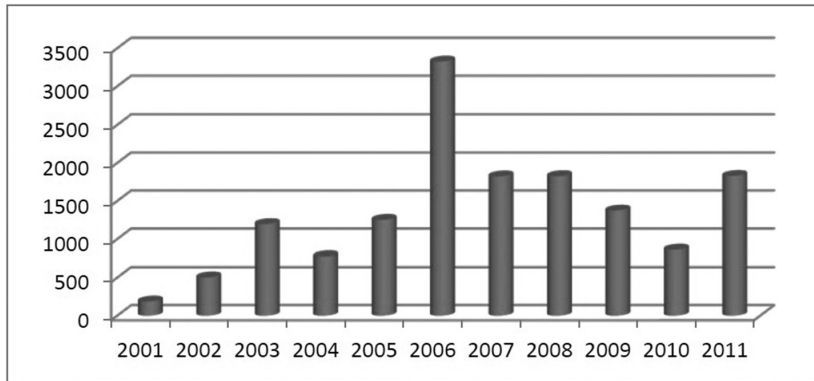
Према методологији Светске банке, у оквиру индикатора екстерне солвентности земље спољни дуг се посматра у односу на БДП, као и у односу на извоз робе и услуга. Код првог индикатора већ одавно се истиче неадекватност коришћења номинално исказаних агрегата из којих се он компонује.⁵ С друге стране, у извоз роба и услуга укључен је и прилив по основу иностраних дознака с обзиром на то да је реч о стабилном и значајном приливу. Овај момент свакако треба имати у виду код разматрања висине задужености. За нас је, међутим, важан други аспект исте чињенице – с обзиром на висок релативни значај дознака овиме се не само деформише слика екстерне задужености, већ се и прикрива факт да иза тог тзв. извоза не стоји домаћа производња. А управо то је један од главних проблема савременог (заправо, дугорочног) економског тренутка у Србији.

Извор: [6, 7]

Слика 3. Спољна задуженост Србије

5 Видети: [8].

Извор: [9]

Слика 4. Стране директне инвестиције, милиони евра

Стране директне инвестиције у фокусу су као потенцијални покретачи обнове српске економије изразито након 2000. године, али оне су као такве представљане и пре тога. Као што показује слика 4, по основу СДИ, у периоду од 11 година остварен је укупан приход од 14,9 милијарди евра, од тога далеко највише у 2006. Ипак, секторска структура ових инвестиција није била повољна: највећи део је уложен у финансијске услуге и трговину, а тек затим у прерађивачку индустрију. Око 66% директних страних инвестиција односи се на сектор услуга.

Приложене слике (слике 1 до 5) довољно говоре саме за себе. Капитала је барем током претходних петнаестак година било, при томе и више него што је потребно, а у извесном смислу и више него што су нам пре 2000. обећавали. Процене укупно прибављених и искоришћених средстава код разних аутора понекад се значајно разликују, али су у нечему јединствене – реч је о огромним средствима. Процене се крећу у распону од око 30 до око 70 милијарди долара, при чему су у проценама горњој

границе ближи они који исказују критичкији став пост-петооктобарским властима и економској политици коју су оне спроводиле. Тако, један од највећих критичара економске политике после 2000. године процењује та средства на износ од преко 70 милијарди долара [10], истичући да је тај огроман прилив средстава уместо у развој привреде највећим делом отишао у потрошњу.

Постоји још један извор прилива средстава из иностранства, изузетно значајан у многим неразвијеним и земљама у развоју – дознаке (видети графикон 5, где су коришћени доступни подаци Светске банке и Народне банке Србије). Под дознакама се подразумевају трансфери новца страних радника појединцима у земљи њиховог (радника) порекла. Приручник Међународног монетарног фонда [13] даје унеколико измењене дефиниције и обухват у односу на претходна издања, али обезбеђује и одржање континуитета временских серија с претходно прикупљеним подацима. Према овом приручнику, дознаке су класификоване у две групе: 1) компензације запослених и 2) лични трансфери. Прва група обухвата краткорочне мигранте (до једне године), док друга обухвата све трансфере између резидената и нерезидената, дакле дугорочне мигранте. Потпун преглед методолошког обухвата дознака према методологији Светске банке даје табела 2. У пракси, међутим, постоји знатан степен арбитражности појединих земаља у примени

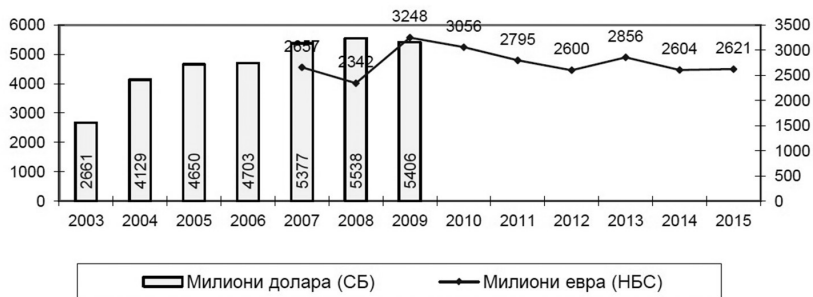
Табела 2. Дефиниција и обухват дознака

Укупне дознаке и трансфери НПИОД-има: a+b+c+d+e+f						
Укупне дознаке: a+b+c+d				e	f	
Личне дознаке: a+b+c+				d	Текући трансфери НПИОД-има	
a	b	c	d	Капитални трансфери НПИОД-има		
Лични трансфери (део текућих трансфера)	Компензације запослених умањене за порезе, социјалне доприносе, транспорт и путовања	Капитални трансфери између домаћинства	Социјални бенефити			

НПИУД (NPISH): непрофитне институције које опслужују домаћинства

Извор: [13, стр. 274]

ових дефиниција, тако да је практична препорука да се дознаке третирају збирно, пре свега када је реч о два горе издвојеним категоријама.

* за 2015. период јануар – новембар

Извор: [11] и [12]

Слика 5. Иностране дознаке у Србији 2003–2013.

Дознаке имају посебан значај у земљама у развоју. У великом броју земаља оне се третирају као тзв. трећи стуб развоја, с обимом који следи за страним директним инвестицијама и који надмашује износе иностране развојне помоћи. Код нас, како ће се видети, дознаке су и вишеструко веће од страних директних инвестиција. Према подацима Светске банке [11], регион Европе и Централне Азије примио је по основу дознака у 2011. око 41 милијарду долара, а у највеће примаоце средстава од дознака спадали су Русија, Србија, Украјина и Румунија (у 2010. ове земље примиле су 5,6; 5,6; 5,3 и 4,5 милијарди долара, респективно). Треба, наравно, имати у виду да подаци које даје Светска банка, као ни у каснијем тексту навођени и коментарисани подаци Народне банке Србије, не могу бити третирани другачије него као само приближни. Права величина дознака није позната, при томе оно што није регистровано у званичним каналима у неким земљама се сматра значајно већим од ових процена. Овакве оцене релевантне су и за нашу земљу. Према проценама Народне банке Србије од пре неколико година [14: 7], око 550.000 наших људи шаље дознаке у земљу, што према званичним подацима даје износ од око 6.500 евра годишње просечно, при чему око 90% формалних прилива чине износи до 5.000 евра, а свега 1% премашује 50.000. Да ли су

то велики или мали износи, појединачно и у маси и какав је њихов значај? Имајући у виду изразит одлив из земље, и то пре свега млађих и школованих људи, број емиграната се у међувремену сигурно значајно увећао, мада је питање колико се повећао и број људи који шаљу дознаке, као и колико сада износе појединачне дознаке.

С друге стране, истраживања су показала да се дознаке великом већином упућују у земљу неформалним каналима. У наведеном документу [14: 3] истиче се да око 50–80% дознака из Немачке и Швајцарске пристиже на тај начин. Неки од аутору доступних извора дају још драстичнију слику. Тако се за Швајцарску, где је српска дијаспора са око 200.000 људи једна од најбројнијих, може пронаћи следеће. Лерч и др. [15: 113] показали су да се у 75% случајева користе искључиво неформални, а у још 7% и формални и неформални канали, док се искључиво формални користе у 17%. Петри и Баруа [16] оцењују учешће формалних канала као још мање, свега око 10%. Ово су свакако значајни подаци и показују не само да су укупне дознаке много веће него што су званично регистроване, већ и много шта друго.

Значај дознака, међутим, није довољно процењен, посебно код нас, иако је реч о за наше услове огромним средствима: око пет милијарди долара годишње.⁶ Ипак, током последњих година ситуација се лагано мења. У свету је о томе већ прикупљена прилична литература, али у Србији можемо констатовати да су истраживања овог феномена ипак још увек на почетку⁷.

⁶ Ова оцена односи се на сагледавање дознака у научној литератури. У пракси је, међутим, било негативних примера који показују да је од стране одређених политичких фактора, ради остваривања њихових ужих интереса, значај средстава које је расејање спремно да уложи у земљи био итекако сагледаван.

⁷ Пелевић [17], Г. Николић [18] и М. Николић [19] разматрају проблем на теоријском нивоу. Васиљевић [20], Јовичић и др. [21] и Писаридес и др. [22] дају одређене емпиријске анализе. Свакако, треба истаћи и истраживања М. Глигорић и И. Јанковић [23].

Несумњиво, дознаке доводе до повећања расположивог бруто домаћег производа, у одређеном сегменту доприносе смањењу сиромаштва, али њихов допринос економском развоју није тако јасан. На поменутој конференцији [14: 7] експлицитно је од стране високог представника Народне банке Србије истакнут значај дознака за финансирање трговинског дефицита, из чега се може закључити да их тамо тако и доживљавају и третирају – не као средство акумулације, већ за покривање потрошње из увоза. С друге стране, оне имају или могу имати и неке негативне последице – доприносе промени релативних цена с могућим негативним ефектима, укључујући и познату тзв. холандску болест.

Према досадашњим истраживањима може се закључити, сходно [22]:

1. *дознаке у Србију су велике*: ипак, нема сагласности о томе колико су оне заправо велике, пошто трансфер новца углавном не иде официјелним каналима,
2. *дознаке су стабилан извор дохотка*: најбоље расположиве процене показују растући прилив дознака у свим претходним годинама (изузев 2009),
3. *дознаке могу да прошире доходни јаз*: према постојећим ограниченим подацима, дознаке у Србији у просеку се упућују домаћинствима која већ имају натпросечни доходак и која су повезана с бољом самоперцепцијом свог сопственог финансијског положаја,
4. *дознаке подстичу породице да штеде*: поново, према врло ограниченим подацима, чини се да домаћинства која примају дознаке нису у стању да више троше, посебно на таква добра као што су одећа и обућа и средства за хигијену, али она могу да буду усмерена да штеде део свог укупног дохотка,
5. *дознаке помажу финансирање отпочињања малих послова*: преглед микро и малих предузећа показује да у неким високо рецептивним земљама (укључујући Србију) дознаке имају важну улогу у отпочињању и ширењу бизниса (у Србији респонденти који примају дознаке

објављују да оне типично финансирају око 30 процената трошкова оснивања), и б. *физички трансфер остаје најпопуларнији метод слања новца кући*.

Претходни налази делимично су очекивани, али неки од њих ипак се не уклапају у постојеће стереотипе. Пре свега, то се односи на тачку 3, која насупрот уобичајеној представи каже да се дознаке упућују преваходно не сиромашнијим, већ боље стојећим домаћинствима. Са своје стране, такав налаз, без обзира на ограничења која проистичу из обухвата који га је омогућио, подвлачи проблем употребе дознака, тј. стварања услова за њихово продуктивно коришћење, дакле њихово претварање у акумулацију. Ако то, наиме, не би чинили бољестојећи, онда ко би уопште? У противном, потенцирају се све, у литератури већ истакнуте и у пракси реализоване, опасности од непродуктивног трошења тих средстава. То се за нас и без посебног доказивања свакако може констатовати.

МОЖЕ ЛИ СЕ И КАКО ОЦЕНИТИ ЗНАЧАЈ ДОЗНАКА

Значај дознака у оквиру једне привреде (и друштва) може се оцењивати на разне начине. Најједноставније је приказати га кроз учешће у БДП (видети слику 6). За наше потребе овај једноставан показатељ могао би бити довољан. То наравно не значи да је потребно и допуштено за друге потребе занемаривати многе од других аспеката и других показатеља којима би се тај значај могао изражавати.⁸

Као што се види на графикону (слика 6), учешће дознака износило је око 15% БДП у просеку за период 2003–2009, према подацима Светске банке, односно нешто мање од десет процената за период 2007–2014, према подацима Народне банке Србије. За године за које се подаци двају извора преклапају може се запазити постојање позитивне корелације, што у потпуности има смисла. Разлика резултата на основу двају извора

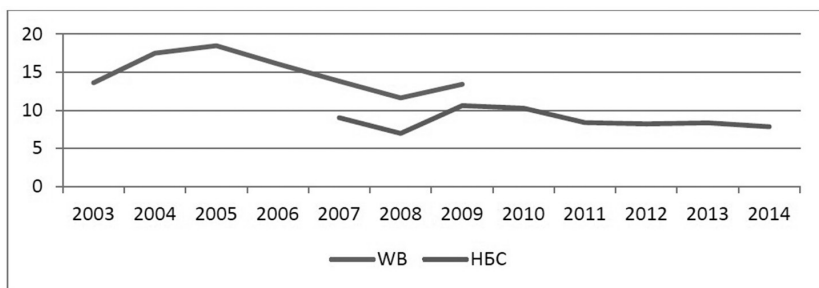
⁸ Видети преглед литературе о овим проблемима [23].

јесте значајна (око 3–4 процентна поена), али то за наш рад нема одлучујући значај. Важније је да су то заиста огромна средства. И не само то, треба свакако имати у виду да је значај дознака сигурно још већи: БДП је по општим оценама прецењен, а дознаке су сигурно веће него што их приказују званични извори, у овом случају Светска банка односно Народна банка Србије.

Ради оцене значаја дознака могу се конструисати и користити и други (једноставни) индикатори, као што би, рецимо, било њихово учешће у спољнотрговинском салду (дефициту) и др. С обзиром на намену овог текста, у даљем се нећемо оптерећивати таквим илустрацијама, а уместо тога задржаћемо се на једном, с аспекта нашег рада важном, односу.

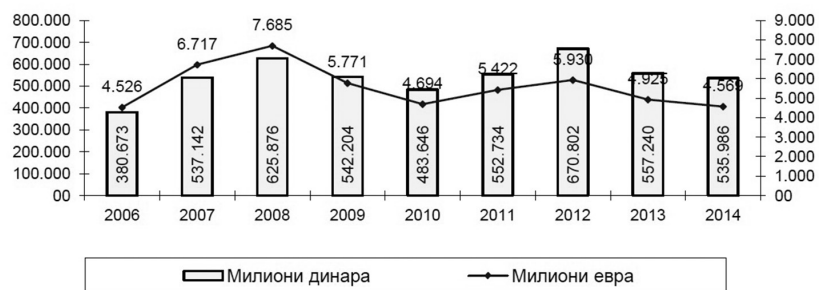
Величину и значај дознака можемо оценити и њиховим упоређивањем с оствареним инвестицијама у основне фондове. Званични подаци за период 2006–2014. представљени су на слици 7 – укупна вредност инвестиција креће се, изузимајући 2006, на нивоу од око 550 до 650 милијарди динара, уз значајне осцилације током година. Ако ове вредности преведемо у евре користећи просечан курс, како је то учињено и Републички завод за статистику за БДП, што је представљено на слици 1, добићемо величине представљене на другој (десној) координатној оси слике 7. Укупне вредности инвестиција у основне фондове крећу се, дакле, на нивоу од око 4,5 до 7,5 милијарди евра.

Значај дознака у смислу њиховог релативног односа према величини инвестиција још боље можемо уочити ако укрстимо податке за ове две серије (видети слику 8). Као што се може видети, изузимајући прве две године (2007. и 2008) када је иначе ниво инвестиција био највећи, дознаке су увек представљале више од половине, а у 2010. чак близу две трећине укупних инвестиција у основне фондове. И тиме се, наравно, потцртава значај озбиљних анализа и изградње

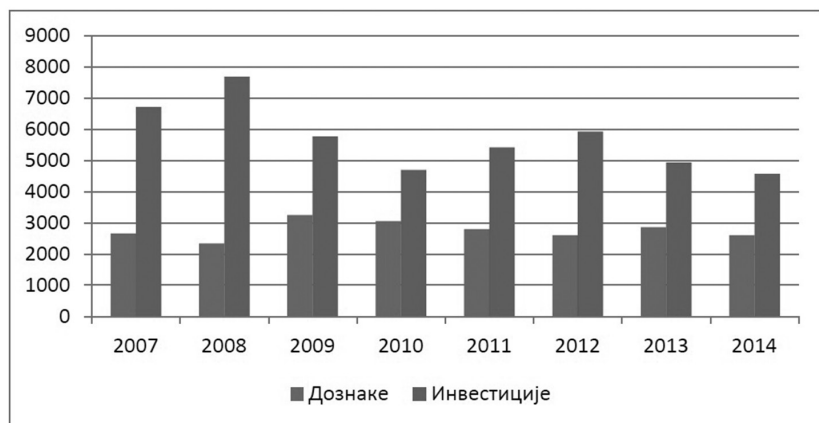
Извор: Обрачунато на основу података о БДП и висини дознака (слике 4 и 5)

Слика 6. Учешће дознака у БДП (у %), подаци WB и НБС

Извор: [24] и прерачун на основу просечног курса евра у [2]

Слика 7. Инвестиције у основне фондове у Србији 2006–2014.

Извор: На основу извора за слике 6 и 7.

Слика 8. Инвестиције у основне фондове и прилив дознака у Србији 2007–2014, мил. евра

адекватног механизма (продуктивне) употребе дознака.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА – ШТА ЧИНИТИ?

Поставимо на крају кључно питање: на које се од напред наведених извора акумулације и инвестиција може рачунати у наредном периоду или колико већ данас, да не би било касно?

На нове кредите – то је тешко рећи, иако се макроекономска политика тог извора не одриче. Велико је питање може ли га се у постојећим околностима одрећи. Реч је о томе да су цео привредни (и не само привредни) систем и економска политика конципирани и усмерени на добијање тих средстава и на преживљавање уз њихову помоћ. То је оно што је Млађен Ковачевић у наведеном раду назвао „трагичном наркоманском зависношћу Србије од прилива страног капитала” [1: 237]. Реч је, међутим, о томе колика је кредибилност земље да би се на то могло рачунати. И можда још и више, докле се у задуживању може ићи?

За стране директне инвестиције такође је тешко рећи. Оно у шта су полагане не мале наде, изградња Јужног тока, заустављено је и тренутно се не виде изгледи да се ту нешто промени. Преостају, ако их има, могућности продаје предузећа. Шта је још остало за продају (ако прихватимо да треба наставити с распродајом)? Наравно, ЕПС и још нешто од јавних предузећа. Чак и ако се тај сценарио реализује, и то упркос неким мање или више гласним противљењима, остаје питање – шта после? Досадашња искуства, наиме, показала су да и такве крупне инвестиције (продаје) нису донеле ефекте који су се могли очекивати у смислу продуктивне употребе средстава.

Остаје приватни капитал расејања (и других инвеститора, за тзв. гринфилд инвестиције). И даље је, међутим, отворено питање – како тај капитал привући? Досадашњи модел субвенционирања отварања „нових” радних места уопште и не заслужује озбиљно разматрање.

И, наравно, на крају остају дознаке. Питање је: могу ли се оне и како преточити у акумулацију, односно усмерити у производњу?

Досадашње оцене као и не тако бројни емпиријски налази⁹ показују да су дознаке стабилан извор средстава, без обзира на финансијске и економске потресе глобалних размера који су захватили свет пред крај претходне декаде. Светска банка у свом истраживању [11] истиче четири главна разлога релативне стабилности прилива дознака и у условима смањене привредне активности изазване кризом.

- Дознаке шаљу сви, а не само мигранти који су из земље отишли релативно недавно, пре годину или две. То чини дознаке постојаним у времену, па се процењује да би оне у случају потпуног престанка миграција пресакле тек након десетак година. Оне ће наставити да расту докле год има нових миграција.
- Дознаке су мали део дохотка миграната и они ће наставити да их шаљу чак и када њихов доходак падне.
- Због појачаних антиимиграционих расположења и контроле нових миграција у САД и Европи, трајање миграција се продужава. Стога се стабилизује слање дознака током времена.
- Ако се мигранти врате у земљу, они ће донети са собом акумулисану штедњу. Фактор пристрасности ка земљи порекла (“home bias”) утиче да се средства од дознака усмеравају у инвестиције у матичној земљи, посебно када дође до пада привредне активности.

Имајући у виду већ поменуто холандску болест, којој је када је реч о приливу девизних средстава од дознака посебно изложена управо Србија, проблем продуктивне

⁹ Видети [23]. Стабилност дознака у том раду тестирана је и потврђена применом строгих економетријских тестова, што за потребе нашег рада само по себи нема већег значаја, иако је главни закључак – стабилност прилива дознака веома потребан и значајан. Ипак, како показује слика 6, после 2009. запажа се тренд благог смањивања величине дознака – очигледно је да и овде постоји утицај велике кризе из 2008. и њених последица.

употребе ових средстава се појачава. Студије које су истраживале овај проблем¹⁰ показале су да су опасности од таквог ефекта мањи уколико је земља финансијски развијенија и има отворенији трговински и капитални рачун. Другим речима – уколико је развијенија. У сваком случају, потребна су емпиријска истраживања и провере оваквог утицаја, односно утицаја дознака на привреду и друштво Србије.

До сада у нашој земљи није постојао разрађен механизам који би омогућавао продуктивно коришћење средстава од дознака, тако да су оне углавном коришћене за потрошњу, као уосталом и други поменути (инострани) извори. О негативним последицама те чињенице не постоје неопходна истраживања, али су више него очигледне у најмању руку пропуштене могућности – изгубљени БДП. У наредном периоду управо је потребно разрадити такве институционалне механизме који ће омогућити да дознаке постану извор акумулације и тако допринесу обнови привреде Србије. Као кључни фактор у том смислу треба истаћи поверење, које је током претходног периода великим делом изгубљено. Тај моменат се мора имати у виду приликом разматрања конкретних модалитета који би могли да омогуће остварење овде зацртаног циља.

ЗАХВАЛНОСТ

Чланак је настао као резултат рада на пројекту № III 47070, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Прва верзија изложена је на научном скупу „Могуће стратегије развоја Србије“, одржаном у организацији Ректората Универзитета у Београду и Одбора за економске науке Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности 20. новембра 2013. у Београду и објављеном у зборнику радова *Могуће стратегије развоја Србије* [26]. Овом приликом рад је значајно промењен, пре свега у смислу иновирања података, и допуњен одређеним разматрањима која се односе на инвестиције.

¹⁰ Видети, на пример: [25].

SUMMARY

The paper considers remittances as a source of (foreign) assets that Serbia has been using in the recent years, just like many other, predominantly underdeveloped countries. The volume and importance of these assets in the 2000s were shown in the data provided by the World Bank and the National Bank of Serbia. According to the official data, the volume of these assets was about 5 billion dollars between 2003 and 2009 according to the WB, i.e. 2.5–3.5 billion euros between 2007 and 2015 according to the NBS. However, informal remittance inflows were even greater and they were estimated to comprise about 70% or more of all remittances. The remittances have been compared to assets from other available sources (privatization revenues, amounting to about 3.6 billion euros in the years 2002–2012, foreign direct investments, bringing in about 15 billion euros in the years 2001–2011, and especially foreign loans, which led to a high foreign indebtedness of the country). All these inflows, estimated to be anything from 30 to even 70 billion dollars according to different sources and authors, show that the capital has not been a limiting factor for the recovery and development of the Serbian economy, as claimed by many of the contemporary Serbian politicians and influential economists. Unfortunately, this money has been directed mainly into consumption and was also substantial to financing Serbia's trade deficit.

In contrast to all these other assets, remittances are characterized by stability. For that reason, a decrease in the inflow of remittances should not be expected in the near future. This makes it possible to establish measures for a productive use of these assets through economic and development policies, which would fuel the economic development of Serbia. Since a mechanism which would enable a productive use of these assets has not been set up so far, they have mostly been used for consumption. In the upcoming period, it is necessary to establish mechanisms that would make it possible to transform the remittances into accumulation and in this way contribute to the recovery of the Serbian economy. This

will become even more important considering the fact that other sources may be too expensive or not even available in future. As today about 550.000 people regularly send remittances into Serbia and the emigration rate is

still very high, we should also expect a high inflow of remittances to continue. Therefore, the establishment of such a mechanism must be considered as necessary.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковачевић, М. (2014). Ограничења и услови за заустављање привредног и друштвеног суноврата Србије. *Могуће стратегије развоја Србије* (225-243). Београд: Српска академија наука и уметности.
2. Бруто домаћи производ (БДП) у Републици Србији 1995–2014. (ажурирано: 01.03.2016). *Републички завод за статистику*. Преузето са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?p-Key=62>
3. Bukvić, R. (2011). Transformациона криза и перспективе привреде Србије у епохи глобализације и финансијске кризе. У: Bukvić, R., Kovač, O. (red.), Pelević, B., Urošević, B., Živković, B. *Svetska finansijska kriza – izazovi i strategija* (139-174). Београд: Научно друштво Србије.
4. Bukvić, R. (2013). Transition in Serbia: Foundations, Results and Perspectives, ICES 2013, 4th International Conference on European Studies. *Social, Economic and Political Transition of the Balkans* (8-9 November, 556-572). Tirana: Epoka University, Conference Proceedings.
5. Министарство финансија РС (2013). *Билтен јавних финансија*, 101.
6. Народна банка Србије (2010). *Анализа дуга Републике Србије*, децембар.
7. Народна банка Србије (2014). *Анализа дуга Републике Србије*, март.
8. Ковачевић, М. (2009). Спољни дуг и степен спољне задужености Србије. *Нова српска политичка мисао*, 17(3-4), 97-111.
9. Kovačević, M. (2012). Strane direktne investicije u Srbiji 2001-2011. *Pregled Republika Srbija*, 61(1).
10. Душанић, Ј. (2012). Шта да се ради – може ли се зауставити даље урушавање привреде Србије. *Нова српска политичка мисао*, 20(1-2), 29-43.
11. World Bank (2011). *Migration and Remittances Factbook 2011*. Washington: World Bank.
12. Народна банка Србије (2016). *Прилив по основу дознака, по земљама 2007–2015*. Преузето са http://www.nbs.rs/internet/cirilica/15/mediji/faq/20160201_odgovor.html
13. International Monetary Fund (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual*. Sixth edition. Washington.
14. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH (2009). *Remittances for Serbia – Migrants as Customers of Financial Institutions. Conference report*. Eschborn.
15. Lerch, M., Dahinden J., Wanner, P. (2007). *Remittance Behaviour of Serbian Migrants living in Switzerland*. Neuchâtel: SFM Studies 51.
16. Petree, J., Baruah, N. (2007). *A Study of Migrant-Sending Households in Serbia Receiving Remittances from Switzerland*. Geneva: International Organization for Migration.
17. Pelević, B. (2008). Doznake migranata i razvoj. *Šesti međunarodni naučni skup: Razvojne strategije preduzeća i privrede* (237-243). Београд: Megatrend univerzitet.
18. Nikolić, G. (2009). Efekti iseljeničkih doznaka na ekonomski razvoj Srbije. *Hereticus*, 7(4), 69-84.
19. Николић, М. (2006). *Макроекономски ефекти помоћи и дознака*. Београд: Народна банка Србије.
20. Vasiljević, B. (2009). Uticaj doznaka na ekonomski i socijalni razvoj Srbije. *Godišnjak 2009*. Београд: Факултет политичких наука, 201-213.
21. Jovicic, M., Dragutinovic Mitrovic, R. (2006). Macroeconomic analysis of causes and effects of remittances: a panel model of the SEE countries and a case study of Serbia. *GDN Southeast Europe WIIW workshop*, May 5–6.
22. Pissarides, F., Sanfey P., Tashchilova, S. (2006). *Financing transition through remittances in South-Eastern Europe: The case of Serbia*. London: EBRD.
23. Janković, I., Gligorić M. (2012). Doznake kao stabilan izvor deviznog priliva u Srbiji. У: Jovanović Gavrilović, B., Rakonjac-Antić, T., Stojanović, Ž. (red.). *Ekonomska politika i razvoj* (215-235). Београд: Економски факултет.
24. Инвестиције у основна средства Републике Србије, Саопштења за одговарајуће године (2010–2015). *Статистика националних рачуна* (327/2010, 2006–2009) (315/2011, 2010) (311/2012, 2011) (314/2013, 2012) (312/2014, 2013) (309/2015, 2014). Београд: Републички завод за статистику.
25. Barajas, A., Chami, R., Hakura D. S., Montiel, P. (2010). Workers' Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence. *IMF Working Paper, WP/10/287*. Washington: International Monetary Fund.
26. Буквић, Р. М. (2014). Могу ли дознаке постати извор акумулације?. *Могуће стратегије развоја Србије* (357-366). Београд: Српска академија наука и уметности.